

Chránené, ohrozené a významné taxóny rastlín v poľnohospodárskej krajine Svätého Jura

Kanka, R., Štefuková, D.: *Protected, Threatened and Important Taxa of Vascular Plants in Agricultural Landscape of the Svätý Jur Town*. *Životné prostredie*, 2011, 45, 5, p. 260 – 263.

Historical structures of agricultural landscape represent a mosaic of small-scale arable fields and permanent agricultural cultivations (grasslands, vineyards, fruit and chestnut orchards) and non-forest vegetation. Evaluation of diversity of vascular plants belonged to the main objectives of the project *Research and maintaining of biodiversity in historical structures of agricultural landscape of Slovakia (2009 – 2011)*, all research activities of project led to the elaboration of the *Strategy aimed at conservation and management of historical structures of agricultural landscape*. Three pilot areas were chosen for in depth research – cadastral of the Svätý Jur, Hriňová towns and Liptovská Teplička village. Research covering abiotic, biotic and socioeconomic components of historical structures took significant part of the project. 326 taxa of vascular plants determined in 57 phytosociological relevés covering representative historical structures including 10 threatened and protected taxa in the cadastral of the Svätý Jur town. Results show high importance of the agricultural landscape especially historical structures for diversity of vascular plants and function as refuges for threatened and protected species.

Key words: vascular plants, protected and threatened taxa, agricultural landscape, historical structures of agricultural landscape

Hodnotenie biodiverzity, zahŕňajúce inventarizáciu chránených, ohrozených a významných taxónov, bolo v minulosti zamerané predovšetkým na územia významné z hľadiska ochrany a zachovania prírody – národné parky, prírodné rezervácie, chránené krajinné oblasti atď. Po vzniku a inštitucionalizovaní chránených území, ktoré sa uskutočnilo v súlade s domácimi a zahraničnými regulatívami a dokumentmi, sa pozornosť prírodovedcov zameriava čoraz častejšie na výskum a hodnotenie biodiverzity v poľnohospodárskej krajine, ktorá predstavuje významný územný podiel v rámci Slovenska (poľnohospodársky pôdny fond tvorí takmer polovicu rozlohy krajiny – 49,7%), čo ešte zvyrazňuje potrebu inventarizácie chránených, ohrozených a významných taxónov v tomto type krajiny. Ďalším dôležitým faktorom sú opúšťanie a zmeny vo využívaní poľnohospodárskej krajiny.

V posledných rokoch sa dostáva do popredia potreba výskumu a klasifikácie diverzity v poľnohospodárskej, často intenzívne obhospodarovanej krajine. Biodiverzita je dôležitou súčasťou poľnohospodárskej krajiny, jej strata by mohla spôsobiť narušenie komplikovaných vzťahov v rámci ekosystémov. Aj narušené, človekom pretvo-

rené a zmenené ekosystémy môžu poskytovať vhodné podmienky pre viaceré vzácne, ohrozené a chránené taxóny vyšších rastlín, pričom sa vhodné biotopy viažu väčšinou na špecifické štruktúry poľnohospodárskej krajiny. Môžeme konštatovať, že tieto štruktúry sú často poslednými lokalitami výskytu týchto druhov v intenzívne obhospodarovanej poľnohospodárskej krajine a predstavujú ich refúgiá. Projekt *Výskum a zachovanie biodiverzity v historických štruktúrach poľnohospodárskej krajiny Slovenska* bol zameraný na výskum doposiaľ zachovaných historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny (HŠPK). Sú to krajinné štruktúry, ktoré neboli zasiahnuté procesom intenzifikácie poľnohospodárstva v období socializmu a doteraz sú v krajine viditeľné. Dnes ich vnímate ako mozaiky extenzívne využívaných maloplošných poľnohospodárskych kultúr alebo nevyužívaných plôch s nízkym stupňom sukcesie. Sú doteraz žijúcim svedectvom o poľnohospodárskych technológiách a tradíciách, pozemkovej štruktúre a živote malého a stredného roľníctva, ktoré vznikali a pretrvávali storočia (Dobrovodská et al., 2010). V rámci projektu boli vybrané tri pilotné územia – Svätý Jur, Hriňová a Liptovská Teplička.

Obr. 1. Kamenná rúna s krovinami v katastri obce Svätý Jur (2011). Foto: Dagmar Štefunková

Výskum v katastri obce Svätý Jur

Územie katastra obce Svätý Jur sa nachádza 14 km od Bratislavy. Leží na rozhraní hornatinného masívu Malých Karpát a Podunajskej nížiny v rozpätí nadmorských výšok 126 – 514 m n. m. Územie patrí do stredne teplého klimatického regiónu. Príľahlá vinohradnícka krajina je viazaná predovšetkým na svahy Malých Karpát, na kambizeme a rankre kryštalinika. Pestovanie viniča a dorábanie vína je v malokarpatskej oblasti zdokumentované už z čias Rímskej ríše, v stredoveku predstavovalo jedno z najproduktívnejších ekonomických odvetví, ako dôsledok vhodných prírodných podmienok a relatívnej blízkosti troch významných obchodných a mocenských centier, akými boli v tom čase Bratislava, Viedeň a Budapešť.

Chránené, ohrozené a významné druhy sme na území katastra obce Svätý Jur sledovali v rámci produkčných plôch aj mimoprodukčných plôch HŠPK (Dobrovodská et al., 2010):

- *Mimoprodukčné plochy v areáloch HŠPK* – tvoria múriky a valy (tzv. rúny) z nasucho naukladaných kameňov, ktoré podopierajú viničné terasy, ohraňujú jednotlivé parcely. Ide väčšinou o niekoľko sto rokov staré formy antropogénneho reliéfu, na ktorých sa, vďaka nezmenenej štruktúre pozemkov a dlhodobu stabilnému manažmentu odstraňovania vegetačného krytu, vytvorili podmienky na vývoj vzácných druhov rastlín, vegetačných spoločenstiev. V rámci výskumných lokalít sme sledovali tieto základné typy mimoprodukčných plôch: kamenná rúna zalesnená, kamenná rúna s krovinami (obr. 1), kamenná rúna bez krovin – len s bylinným vegetačným krytom, suchý múrik

Obr. 2. Opustená gaštanica (2009). Foto: Dagmar Štefunková

s bylinným vegetačným krytom, suchý múrik so solitérmi krov.

- *Produkčné plochy HŠPK* – sú časti pozemku využívané na poľnohospodársku produkciu. V modelovom území predstavujú spôsob využitia, ktorý bol typický pre odlesnené úpätie Malých Karpát pred sceľovaním pozemkov v období socializmu: kolíková vinica obrábaná/opustená, drôtenková vinica obrábaná /opustená, ovocný sad a gaštanica (obr. 2).

Podrobný výskum biodiverzity v záujmovom území katastra obce Svätý Jur bol realizovaný na 15 odberových miestach v rámci 3 výskumných lokalít: Podhradie, Pitvory a Malé Nové Hory. Každé odberové miesto bolo pokryté fytocenologickým zápisom (Moravec a kol., 1994), čiže boli zaznamenané všetky taxóny vyšších rastlín. Fytocenologickými zápsmi (v počte 42) boli zachytené aj ďalšie, reprezentatívne HŠPK. Taxóny vyšších rastlín boli determinované podľa prác (Dostál, Červenka, 1991, 1992), ich názvy sú v súlade s Marholdom, Hindákom, eds. (1998).

Hodnotenie chránených a ohrozených druhov vychádza z princípu výskytu ohrozených druhov uvádzaných v Červenom zozname papraďorastov a semenných rastlín Slovenska (Feráková a kol., 2001), kde je hodnotený status ohrozenosti druhu a použité sú národné kategórie ohrozenosti podľa IUCN; Zoznamu druhov európskeho významu, druhov národného významu, druhov vtákov a prioritných druhov, na ktorých ochranu sa vyhlasujú chránené územia – príloha č. 4 a Zoznamu chránených rastlín, prioritných druhov rastlín a ich spoločenská hodnota – príloha č. 5 k vyhláske MŽP SR č. 24/2003 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny. Na hodnotenie statusu ohrozenosti druhu

Obr. 3. Prilbovka dlholistá v zarastajúcom sade (2009). Foto Dagmar Štefunková

sú v červenom zozname použité národné kategórie ohrozenosti podľa IUCN: EN – ohrozený (*endangered*), VU – zraniteľný (*vulnerable*), LR – menej ohrozený

Tab. 1. Chránené, ohrozené a významné taxóny vyšších rastlín vyskytujúce sa na historických štruktúrach poľnohospodárskej krajiny v katastri obce Svätý Jur

Taxón	Ohrozenosť podľa		
	1	2	3
Čerešňa krovitá (<i>Cerasus fruticosa</i>)			VU
Konvalinka voňavá (<i>Convallaria majalis</i>)			NT
Kruštík širokolistý (<i>Epipactis helleborine</i>)			NT
Mak pochybný (<i>Papaver dubium</i>)			NT
Prilbovka dlholistá (<i>Cephalanthera longifolia</i>)		x	VU
Vemenník dvojlistý (<i>Platanthera bifolia</i>)			VU
Vika sivá (<i>Vicia incana</i>)		x	VU
Vstavač bledý (<i>Orchis pallens</i>)		x	EN
Vstavač mužský poznačený (<i>Orchis mascula</i> subsp. <i>signifera</i>)		x	VU
Zemolez kozí (<i>Lonicera caprifolium</i>)	x		

Poznámka: **Ohrozenosť podľa:** 1 – prílohy č. 4 vyhlášky MŽP SR č. 24/2003 Z. z.; 2 – prílohy č. 5 vyhlášky MŽP SR č. 24/2003 Z. z.; 3 – Červeného zoznamu papradorastov a semenných rastlín Slovenska (Feráková a kol., 2001); **Kategórie ohrozenosti:** x – vyskytujúci sa v prílohe vyhlášky, VU – zraniteľný, NT – takmer ohrozený, EN – ohrozený

(*lower risk*), NT – takmer ohrozený (*near threatened*). Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur sme zaznamenali 10 chránených, ohrozených a významných taxónov vyšších rastlín (tab. 1):

Čerešňa krovitá (*Cerasus fruticosa*)

Čerešňa krovitá rastie na výslunných krovinatých, skalnatých stráňach, okrajoch lesov a medziach. Používa sa ako génový zdroj pri šľachtení čerešní a ako okrasná rastlina využívaná v živých plotoch. Je ohrozená genetickou eróziou vznikajúcou spontánnym krížením s višňou. Ide o vzácny a ohrozený druh. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur rastie na rúnach a medziach, zriedkavo aj v živých plotoch.

Konvalinka voňavá (*Convallaria majalis*)

Konvalinka voňavá rastie v spoločenstvách suchších lužných lesov, dubových a zmiešaných bukových lesov, na hlbokých humózných pôdach i na pasienkoch a horských lúkach. Je obľúbenou okrasnou rastlinou, je výrazne ohrozená zberom do kytíc. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur rastie na medziach a v zarastajúcich sadoch a gaštaniciach.

Kruštík širokolistý (*Epipactis helleborine*)

Kruštík širokolistý rastie v rôznych typoch lesov, v krovinách, vzácnejšie i pri okrajoch lúk. Zo všetkých druhov orchideí najviac preniká na človekom ovplyvňované stanovišťa. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur ho nájdeme najmä na travnino-bylinných porastoch na medziach a pod rúnami.

Mak pochybný (*Papaver dubium*)

Mak pochybný predstavuje druh rozšírený hlavne ako burina v obilninách a vinohradoch. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur je jeho výskyt viazaný na intenzívne a extenzívne obrábané kolíkové vinice.

Prilbovka dlholistá (*Cephalanthera longifolia*)

Prilbovka dlholistá patrí medzi pomerne hojné orchidey na Slovensku, rastie predovšetkým vo svetlých listnatých lesoch na vápnicových pôdach. Keďže ide o ozdobnú rastlinu, je ohrozená zberom do kytíc. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur bola nájdená v zarastajúcich sadoch (obr. 3).

Vemenník dvojlistý (*Platanthera bifolia*)

Vemenník dvojlistý rastie na suchých až vlhkých lúkach, v krovinách, vo svetlých a riedkych lesoch.

Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur sme našli niekoľko jedincov v sadoch, krovitých rúnach a medziach.

Vika sivá (*Vicia incana*)

Vika sivá je svojím výskytom viazaná na výslnné krovinaté svahy a okraje lesov. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur rastie veľmi zriedkavo v gaštaniciach a sadoch.

Vstavač bledý (*Orchis pallens*)

Vstavač bledý rastie vo svetlých bukových i zmiešaných lesoch, v krovinách, na okrajoch lesov, občas na kosených lúkach a pasienkoch. V katastri obce Svätý Jur sa, v rámci HŠPK, nachádza na lokalite Svätějurská gaštanica. Je rastlinou s najvyšším stupňom ohrozenia (EN) v HŠPK.

Vstavač mužský poznačený (*Orchis mascula* subsp. *signifera*)

Vstavač mužský poznačený rastie na lúkach, pastvinách, krovinatých stráňach a svetlých lesných lemoch. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur tvorí menšie populácie v gaštaniciach a ovocných sadoch (obr. 4).

Zemolez kozí (*Lonicera caprifolium*)

Zemolez kozí je archeofyt, ktorý rastie v teplejších oblastiach, kde splaňuje. Je sadovníckou drevinou, v minulosti sa pestoval častejšie. Na HŠPK v katastri obce Svätý Jur je hojný, s vyššími pokryvnosťami rastie v krovinej etáži rún porastených líniovými porastmi stromov, juvenilné jedince rastú aj v opustených viniciach.

* * *

Výskum biodiverzity v poľnohospodárskej krajine je jednou z priorít európskych výskumných programov a projektov a jeho význam bude ešte stúpať. Jedným z hlavných dôvodov je potreba pochopiť, kvantifikovať a využiť vedomosti o službách ekosystémov a ich väzbe na biodiverzitu. Je významný pre inventarizáciu taxónov v poľnohospodárskej krajine, pomáha dopĺňať národné zoznamy a databázy, zahŕňa objavenie nových lokalít, odhaľuje nové fytoocenózy, v ktorých príslušný vzácný taxón rastie a prispieva tak významne k poznaniu výskytu a statusu chránených, ohrozených a významných taxónov.

Príspevok vznikol s podporou grantu GP 2/0051/11 Významnosť a úžitky ekosystémov v historických štruktúrach poľnohospodárskej krajiny.

Obr. 4. Vstavač mužský poznačený na jednej z lokalít historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny (2010). Foto: Dagmar Štefunková

Literatúra

- Dobrovodská, M., Špulerová, J., Štefunková, D.: Survey of Historical Structures of Agricultural Landscape in Slovakia. In: Living Landscape: The European Landscape Convention in Research Perspective. Vol. II. Florence : Pontedera (Pisa), UNISCAPE, Bandecchi & Vivaldi, 2010, p. 88 – 92.
- Dostál, J., Červenka, M.: Veľký kľúč na určovanie vyšších rastlín I. Bratislava : SPN, 1991, 775 s.
- Dostál, J., Červenka, M.: Veľký kľúč na určovanie vyšších rastlín II. Bratislava : SPN, 1992, s. 784 – 1531.
- Feráková, V., Maglocký, Š., Marhold, K.: Červený zoznam papradorastov a semenných rastlín Slovenska (december 2001). In: Baláž, D., Marhold, K., Urban, P. (eds.): Červený zoznam rastlín a živočíchov Slovenska. Ochrana prírody, 2001, 20 (Suppl.), s. 44 – 77.
- Marhold, K., Hindák, F. (eds.) 1998: Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1998, 687 s.
- Moravec, J. a kol.: Fytocenologie. Praha : Academia, 1994, 384 s.

RNDr. Róbert Kanka, PhD., robert.kanka@savba.sk
Ing. Dagmar Štefunková, PhD.,
dagmar.stefunkova@savba.sk
Ústav krajinej ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box
254, 814 99 Bratislava